

İSKENDERİYE

hî Abdülhakîm, *Medinetü'l-İskenderiyye*, Kahire 1958; S. J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt: 1517-1798*, Princeton 1962, s. 110-117; Ahmed Seyyid, *el-İskenderiyye: ez-Zurûfû'l-ıtabî'iyye ve'n-neşâtü'l-beşerî ve's-sûkkân*, İskenderiye 1970; *Delilü'l-İskenderiyye*, Kahire 1971; Ömer Abdülazîz Ömer, "Müctema'ü'l-İskenderiyye fi'l-'aşri'l-'Osmânî", *Müctema'ü'l-İskenderiyye 'abre'l-'uşûr*, İskenderiye 1973, s. 320, 326; Abdülvehhâb Bekr, *ed-Devletü'l-'Osmâniyye ve Mısır fi'n-nuşfi's-sâni mine'l-karnî's-sâmin-'aşer*, Kahire 1982, s. 71, 73, 83, 93, 96-97, 136; Salâh Ahmed Herîdî, *el-Câliyatü'l-İrubbîye fi'l-İskenderiyye fi'l-'aşri'l-'Osmânî*, İskenderiye 1989; Ali Sa'd en-Nâdî, *el-İskenderiyye fi'l-'aşri'l-'Osmânî: 1512-1809* (yüksek lisans tezi, 1990), Câmîatü'l-İskenderiyye; Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstanbul 1990, tür.yer.; Abdülazîm Ramazan, *Târîhu'l-İskenderiyye fi'l-'aşri'l-hadîs*, Kahire 1993; R. B. Satloff, "Prelude to Conflit: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta, 1920-36", *MES*, XXII (1986), s. 147-180; M. J. Reimer, "Colonial Bridgehead: Social and Spatial Change in Alexandria 1850-1882", *IJMES*, XX (1988), s. 531-553; a.m.f., "Ottoman Alexandria: The Paradox of Decline and the Reconfiguration of Power in Eighteenth-Century Arab Provinces", *JESHO*, XXXVII/2 (1994), s. 106-146; Rhuvon Guest, "İskenderiye", *İA*, V/2, s. 1087-1088.

SEYYİD MUHAMMED ES-SEYYİD

İSKENDERNÂME

(bk. İSKENDER).

İSKENDERUN

Akdeniz bölgesinde
Hatay iline bağlı ilçe merkezi.

Aynı adı taşıyan körfezin doğu kenarında, Amanos dağlarının dik bir duvar gibi yükselen yamacı önündeki kıyı ovasında kurulmuştur. Aşılması güç bir engel oluşturan Amanos dağlarını Belen geçidindeki alçalma noktasından yararlanarak aşan ve eski çağlardan beri önemini korumuş olan bir yolun (Halep-Antakya-İskenderun yolu) Akdeniz kıyılarına ulaştığı kesimde yer alması şehrin önemini arttırmıştır. Şehrin limanının batıda hafif bir çıkıntı meydana getiren bir burnun siperinde yer alması, eski dönemlerden beri burada gemilerin barınmasını kolaylaştıran bir başka coğrafi özelliktir.

İskenderun, milâttan önce 333 yılında Büyük İskender'in adına izâfe edilerek Alexandria adıyla kuruldu. Şehri kuranın bizzat İskender'in kendisi olduğuna dair rivayetler bulunmakla birlikte kumandanlarından Antigone tarafından kurulduğu-

na dair bilgi daha çok kuvvet kazanmıştır. Şehrin yerinde veya yakınında daha önce Fenikeliler'in tesis ettiği Myriandus şehri bulunuyordu. Myriandus da sonradan yerini alacak olan İskenderun gibi İran, Mezopotamya ve Yukarı Fırat havzası ürünlerini batıya, Akdeniz dünyası ürünlerini ise yakın doğuya sevkeden bir liman olarak kullanılıyordu. Büyük İskender'in Dârâ'ya karşı başarı elde ettiği Issos savaş alanına yakın bir yerde bulunan Alexandria'yı İskender adına kurulan öteki şehirlerden ayırmak için buraya önceleri Alexandria Kata Issos denildi. İskenderun'un avantajlı liman özelliklerine sahip olmasına rağmen şehrin İskender sonrası sahiplerinden olan Selevkoslar'ın Antakya'nın limanı olarak Âsi ırmağı ağzındaki Seleucia Pieria'yı (bu liman günümüzde tamamen dolmuştur) kullanmış olmaları şehrin bu dönemde fazla gelişmediğini gösterir. İskenderun'un gelişmesini engelleyen bir başka faktör de çevresindeki bataklıklardı. Bu bataklıkların sebep olduğu bazı hastalıklar yüzünden şehrin adı daha sonraki Roma döneminde "Alexandrea Scabiosa" olarak geçmektedir.

Roma devrinde İranlılar'ın saldırısına uğrayan ve bu arada kalesi tahrip edilen (III. yüzyıl) İskenderun, IV. yüzyıldan sonra özellikle Akdeniz'in güney sahilindeki aynı adı taşıyan şehirden ayırt edilebilmek için Alexandria Minor (Küçük İskenderiye) adıyla anılmaya başlandı. Günümüzde Batı dillerinde kullanılan Alexandrette (Fransızca), Alessandrotto (İtalyanca) isimlerinin sonundaki küçültme ekleri de şehre bu anlamı vermektedir. Esasen Araplar'ın kullandığı İskenderüne şekli de Ârâmîce küçültme biçiminden ileri gelmektedir. İskenderun VII. yüzyıl ortalarında müslüman Araplar'ın hâkimiyetine girdi. Harap olmuş bulunan kalesi Abbâsî

Halifesi Vâsiq-Billâh zamanında İbn Ebû Duâd tarafından inşa ettirildi (Ebû'l-Fidâ, s. 255). İslâm devrinde Suriye'de meydana getirilen beş askerî-idarî bölgeden (cünd) biri olan Kınnesrîn cündü içinde yer alan İskenderun'un bu dönemde de henüz liman olarak ön plana çıkmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Araplar da İlkçağ'daki Seleucia Pieria Limanı'nın yerini almak üzere Âsi ağzı yakınında Süveydiye (günümüzdeki Samandağı) Limanı'nı kurarak burayı kullanmaya başlamışlardı.

Ortaçağ'da İskenderun müslüman Araplar'ın elinde devamlı olarak kalmamış, Doğu Roma ile (Bizans) İslâm devletleri arasında birçok defa el değiştirmiştir. XI. yüzyılda Büyük Selçuklu topraklarına katılan şehir daha sonra Eyyûbîler'e geçmiş, I. Haçlı seferleri sırasında 1097'de Tankred tarafından zaptedilmiştir. Bu dönemde kurulan Antakya Prinkepsliği'nin sınırları içinde kalan İskenderun, 1268'de Memlûkler'in Antakya Prinkepsliği'ne son vermesi üzerine yeniden İslâm topraklarına katılmıştır. XIV. yüzyılın başında Ebû'l-Fidâ burayı تنها bir yer olarak gösterir. Bu devirdeki Doğu Akdeniz limanları hakkında geniş tasvirler yapan Sanuto da İskenderun'dan hiç söz etmez. Şehrin bu dönemdeki liman faaliyetinin sönük olması, İskenderun körfezinin batı sahillerinde önem kazanmış olan Ayas (günümüzdeki Yumurtalık) Limanı'ndan dolaydır.

İskenderun XIV ve XV. yüzyıllarda Memlûkler'in Halep valileri, bazan da Dulkadirî emîrlerinin idaresi altında kaldı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi esnasında Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı idaresi altına girdiği ilk yıllarda şehir hakkında bilgi veren Pîrî Reis burasını, "Bir alçak burnun üzerinde bir harap kal'adır" şeklinde tarif eder. Kanûnî Sultan Süleyman

İskenderun
Hükümet
Konağı -
Hatay

zamanında bir ara komşusu Payas'ın (Yakacık adı da verilir) daha fazla önem kazanması üzerine onun rekabetiyle karşılaşılan İskenderun daha sonra Halep şehrinin iskelesi haline geldi ve giderek büyümeye başladı. XVII. yüzyılda Halep'e deniz yoluyla gelen tüccarların ve ticarî malların çoğu İskenderun'da karaya çıktı. Daha güneydeki Lazkiye Limanı bu açıdan İskenderun'la rekabet edemez hale geldi ve İskenderun bu yörede tek önemli liman oldu. Bu yüzyıla ait bilgi veren Kâtib Çelebi, Halep'in iskelesi olan bu şehirde Fransız tâcirlerinin hiç eksik olmadığını yazmaktadır. *Cihannümâ*'daki bu bilgi şehirdeki ticarî faaliyetin canlılığını ortaya koymaktadır. XVII. yüzyıl ortalarında şehirde tüccarlar tarafından satılan mallar arasında bal mumu, pamuk ipliği, ham ipek, ham pamuktan yapılan elbiseler sayılabilir. İskenderun Limanı ile Fransa'nın Marsilya Limanı arasında canlı bir ilişki mevcuttu. Antakya'nın önemli bir ihracat maddesi olan mavi boyalı bezleri özellikle Marsilya'da fakir halk tarafından çok aranıyordu ve bu bezler Marsilya'ya İskenderun'dan kalkan gemiler aracılığıyla gönderiliyordu. 1648 yılında şehre uğrayan Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Halep'te ikamet eden Avrupa devletlerinin balyoslarının İskenderun'da vekilleri bulunuyordu. Limanda 200 kadar Frenk ve müslüman kalyonunu demirlemiş halde gördüğünü söyleyen Evliya Çelebi, kalenin harap olduğunu ve bu kaleyi Vezir Nasuh Paşa'nın inşaya karar verdiğini, fakat tamamlamadığını zikreder. Surlarının bulunmayışı İskenderun'u korunmasız bir şehir halinde bırakıyordu. Bu durum, hem yöre tâcirlerinin hem de Avrupalı tüccarın korsan tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açıyordu. Halep-İskenderun yolunun her zaman güvenceli olmaması, ayrıca liman çevresindeki bataklık sorununun halledilememesi gibi sebepler ve 1822 yılındaki şiddetli deprem şehri sarstı. İskenderun Belen'e bağlı bir köy durumuna düştü. XIX. yüzyılın sonlarına yaklaşırken İskenderun ticaretinde ve liman faaliyetinde yeniden bir canlanma görüldü. Bu gelişme, şehrin limanının zamanın ölçülerine göre Halep şehrine iyi bir yol ile bağlanmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Aynı dönemde Kuzey Suriye buğdaylarının ihracat limanı İskenderun'du ve Halep'le İskenderun arasında 10.000 deve gidip gelirdi. Liman faaliyeti artınca (1890'da limana giren gemilerin sayısı 600, 1905'te 711 idi) nüfusu

da çoğaldı (Cuinet'nin 1890 yılı için verdiği 6850 nüfus XX. yüzyıl başlarında 8000'e ulaşmıştı). İskenderun Limanı'nın kanunî ticareti yanında belgeler bu limanın yasal olmayan etkinliklerinden de söz etmektedir. Halep Osmanlı Bankası Şubesi'ne ait belgeler, 1900 yılında İskenderun Limanı'ndan ülkeye büyük miktarda sahte meciydi sokulduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı sırasında bir türlü önlenemeyen altın kaçakçılığında daha çok İskenderun Limanı kullanılıyordu (Eldem, s. 202, 313).

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İskenderun'un ihtiyaca uygun liman tesislerine kavuşması ve bu limanın demir yoluyla bağlantısının sağlanması hususunda teşebbüslere girişildi. 1913'te Bağdat demiryolundan Toprakkale'de ayrılarak İskenderun'a ulaşan şube hattının açılışı yapıldı. Ayrıca küçük deniz araçlarının yanaşabildiği birtakım iskeleler de inşa edildi. Fakat bunu izleyen yıllarda Suriye'nin Osmanlı Devleti'nden kopması İskenderun Limanı'nın hinterlandını küçülttü. Kuzey Suriye ticaret etkinliğinin Halep-Humus demiryolu aracılığıyla Trablusşam'a kayması İskenderun için önemli bir darbe oldu. I. Dünya Savaşı esnasında altı defa bombardımana uğrayan İskenderun harbin sonlarında 9 Kasım 1918'de İngilizler tarafından işgal edildi.

İtilâf devletleri arasındaki gizli anlaşmaların sonucu olarak 10 Kasım 1918 tarihinde Coutelas adlı Fransız savaş gemisinden karaya çıkan ilk Fransız askerî birliği İskenderun'a girdi. 14 Kasım'da da asıl Fransız kuvvetleri şehre çıkmaya başladı. 12 Temmuz 1919'da İngiliz birlikleri İskenderun'dan tamamen çekilerek onların yerini Fransız kuvvetlerinin alması kararlaştırıldı; Ekim 1919'da da Fransızlar'ın idaresine bırakıldı. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilâfnamesi sonucunda Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Gaziantep'i boşaltmayı kabul ettikleri halde İskenderun'un boşaltılmayıp şehre İskenderun sancağı adıyla ve Suriye sınırları içinde özel bir idarî muhtariyet verilmesini kabul ettiler.

1937 yılında, Suriye ile Fransa arasındaki müzakereler sırasında Türkiye'nin müdahalesiyle İskenderun sancağı yerine bağımsız Hatay Devleti kuruldu. İskenderun da merkezi Antakya olan bu devletin sınırları içinde yer alıyordu. 1939'da Hatay Devleti'nin Türkiye'ye bağlanması üzerine İskenderun, merkezi Antakya olan Hatay vilâyetine bağlı bir kazanın

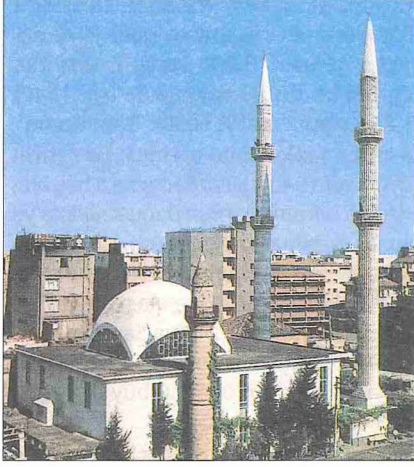
merkezi oldu. Fransız işgali sırasında 1930 yılına ait rakamlara göre İskenderun'un nüfusu 13.000 kadardı; ilhaktan sonraki ilk nüfus sayımında ise (1940) 11.859 olarak tesbit edildi. İskenderun'da liman faaliyetinin artması ve şehrin büyümesi 1940'lı yıllardan sonra başladı. Anadolu demiryollarının Doğu Anadolu'ya kadar uzatılması İskenderun Limanı'nın hinterlandını genişletti. 1945 sayımında şehrin nüfusu 18.612'ye ulaştı, 1950'de ise 20.000'i aştı. II. Dünya Savaşı'nın ardından birkaç yıl İstanbul ve İzmir'den sonra Türkiye'nin üçüncü büyük limanı olma özelliğini korudu.

İskenderun'un birbirini dik kesen cadde ve sokaklarıyla düzgün bir planı vardır. Bu plan esas itibarıyla 1928 yılında Fransızlar'ın yaptığı planı yansıtır. Sahilde, palmye ağaçlarıyla süslü "Akdeniz tipi" şehir görünüşündeki Atatürk Bulvarı (Fransız dönemindeki Boulevard Cayla) uzanır. Mareşalçakmak, Beştemmuz (Fransız döneminin Marechal Foch caddesi), Kanatlı caddeleri sahile paralel uzanır. Sahile dik olarak inen Kışla, Yavuzsultan-selim, Yenışehir, Şehitpamir, Ulucami ve Raifpaşa caddeleriyle Yenicadde ise yukarıda adı geçen caddeleri keser. Ulucami caddesinin Beştemmuz caddesiyle kesiştiği alan şehrin canlı iş merkezini oluşturur.

Günümüzde İskenderun önemli bir sanayi şehri durumundadır. Gıda, gübre, çimento fabrikalarından başka 1970'te temeli atılan, 1975'te üretime başlayan Türkiye'nin üçüncü demirçelik sanayii (Karabük ve Ereğli'den sonra) İskenderun'un ticarî hayatında daha büyük gelişmelere vesile oldu. Bu fabrikaya 1979'da ikinci, 1985'te üçüncü yüksek fırın eklenerek kapasitesi genişletildi. Sanayi, ticaret ve ulaşım alanındaki hızlı gelişmeye paralel olarak şehrin nüfusu da arttı. 1955'te 46.580 olan nüfus ilk defa 1975'te 100.000'i aştı (107.437); 1985'te 152.096'ya, 1990'da 154.807'ye ulaştı, 1997'de de 161.728'e yükseldi. Bu nüfus artışına paralel olarak şehrin mekân açısından büyümesi de sürdü.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 182; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 216; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* (nşr. J. T. Reinaud - M. G. de Slane), Paris 1840, s. 255; Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ertuğrul Zekâi Ökte v.dğr.), İstanbul 1988, IV, 1576-1577; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 597; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 46-47; C. Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden Ländern*, Copenhagen 1774, III, 18; Cuinet, II, 201-208; P. Jacquet,

İskenderun Ulucamii

Antioche, [baskı yeri yok] 1931, s. 56, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70; A. Faik Türkmen, *Mufasssal Hatay*, İstanbul 1937, s. 101, 102; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 184, 409, 465, 610; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara 1978, s. 14, 20, 35, 60-61, 77-86; R. Kireççi, *İskenderun* [baskı yeri yok], 1996; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 118; Kemal Çelik, *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara 1999, s. 9, 10, 41, 54, 64, 65, 99; Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul 2000, s. 202, 313; Cemal Alagöz, "Coğrafya Gözüyle Hatay", *DTCFD*, II/2 (1944), s. 214; İdris Bostan, "Osmanlı Topraklarında İlk Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çalışmaları", *Coğrafya Araştırmaları*, II, Ankara 1990, s. 129-135; Suraiya Faroqhi, "Traders and Customs Officials in 1660s İskenderun", *New Perspectives on Turkey*, sy. 5-6, İstanbul 1991, s. 107-121; Mustafa Budak, "TBMM Gizli Celse Zabıtlarına Göre Lozan Konferansı ve İskenderun Sancıları", *İlmî Araştırmalar*, sy. 2, İstanbul 1996, s. 39-46; Salih Koday, "İskenderun Limanı", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 33, İstanbul 1998, s. 211-235; Besim Darkot, "İskenderun", *İA*, V/2, s. 1090-1093; J. H. Mordtmann, "İskandarun", *EF* (İng.), IV, 138; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, III, 231, 232.

METİN TUNCEL

İSKİLİBİ

(ö. 1199/1785)

Osmanlı âlimi.

İskilip'te doğdu. Adı Yûsuf, babasının adı Osman olup ayrıca Halimî nisbesiyle anılmıştır. İstanbul'a yerleşerek Süleymaniye ve Fâtih camilerinde vâiz ve ders-iâm olarak görev yaptığı, Cemâziyelevvel

1199'da (Mart 1785) vefat ettiği ve Topkapı'da medfun bulunduğu dışında hayatı hakkında bilgi yoktur. Eserlerinin incelenmesinden Arap dili, mantık, tefsir ve hadis başta olmak üzere akfî ve naklî ilimlerde iyi yetişmiş bir âlim olduğu anlaşılan İskilîbî, bir müfessir olarak âyetleri yorumlarken sadece nakle dayanmakla kalmamış, o dönemde hâkim olan ilmi ve felsefî birikimden faydalanmış, akfî ve naklî ilimleri birlikte ele almıştır.

Eserleri. 1. *el-Mevhibetü'l-ilâhiyye ve'l-âtiyyetü's-sübhâniyye*. Müellifin en hacimli eseri olup Zilzâl sûresinden Nâs sûresine kadar olan on beş kısa sûrenin geniş tefsiridir. Pek çok rivayetin yanı sıra yer yer dil, mantık, kelâm ve tasavvufî ilgilî tartışmaları da ihtiva eden eserin bir nüshası Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 198). 2. *Netâ'icü'l-efkâr ve zevâhirü'l-ezhâr*. Birçok müteber eserin incelenmesi suretiyle telif edildiği için bu adın verildiği belirtilen (vr. 97^b) çalışma Bakara sûresinin 284. âyetinin tefsirine dairdir. Âyetle ilgili olarak Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'inden yapılan iktibasla başlayan risâlede müellifin dille ve özellikle insan nefsiyle ilgili felsefî birikiminin değerlendirildiği görülmek-

tedir. Eserin Süleymaniye (Esad Efendi, nr. 3667, vr. 95-104) ve Köprülü (Mehmed Âsım, nr. 279) kütüphanelerinde iki nüshası mevcut olup Köprülü nüshasındaki adı *Neticetü'l-fiker* şeklindedir. 3. *Lisânü'l-mantık fi maârifî'n-nutk*. Müellif bu çalışmada Esîrüddin el-Ebherî'nin mantığa dair *İşâgü'cî* adlı eserini şerh ederek Türkçe'ye çevirmiştir. Eserin Köprülü Kütüphanesi'nde (Mehmed Âsım, nr. 279, vr. 7-21) ve Millî Kütüphane'de (Mikrofilm Arşivi [A], nr. 1629/1) nüshaları bulunmaktadır. 4. *Tuhfetü'l-ihvân*. Sarfla ilgili Türkçe bir eserdir (Köprülü Ktp., Mehmed Âsım, nr. 279, vr. 24-38). 5. *Tercemetü'l-Avâmilü'l-cedide*. Birgivi'nin nahiv ilmine dair eserinin Türkçe çevirisidir (Köprülü Ktp., Mehmed Âsım, nr. 279, vr. 21-24).

BİBLİYOGRAFYA :

İskilîbî, *Netâ'icü'l-efkâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3667, vr. 97^b; *Sicill-i Osmânî*, IV, 666; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 570; Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfesssirleri* (yüksek lisans tezi, 1992), Üİ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 168; Bünyamin Erul, "İlmiyye Sınıfına Mensup Bazı İskilipli Âlimler ve Eserleri", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler* (haz. Mevlüt Uyanık), Ankara 1998, s. 344-348.

BÜNYAMİN ERUL

İskilîbî'nin *el-Mevhibetü'l-ilâhiyye ve'l-âtiyyetü's-sübhâniyye* adlı eserinin ilk iki sayfası (Râgıb Paşa Ktp., nr. 198)

